

УДК 330.147:336.71

Корецька Н. І., к.е.н., доц.

Луцький національний технічний університет

ПРОЦЕС КОНЦЕНТРАЦІЇ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ: ОЦІНКА ТА СТРАТЕГІЇ ПОЗИЦІОНУВАННЯ

У статті з метою оцінки ступеня консолідації в банківській системі України, її тенденцій та визначення рівня ринкової влади банків досліджено процес концентрації ринку банківських послуг України за допомогою індексу Херфіндаля-Хіршмана.

Ключові слова: концентрація, банківська система, банківські установи, ринкова частка, індекс Херфіндаля-Хіршмана.

Korecka N.

ПРОЦЕС КОНЦЕНТРАЦІЇ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ: ОЦІНКА ТА СТРАТЕГІЇ ПОЗИЦІОНУВАННЯ

In the article to assess the extent of consolidation in the banking system of Ukraine, its trends and to determine the level of market power of the banks in the process of concentration of the banking services market of Ukraine the Herfindahl-Hirschman index.

Keywords: concentration, the banking system, banking institutions, market share, the Herfindahl-Hirschman index.

Корецкая Н. И.

ПРОЦЕС КОНЦЕНТРАЦІЇ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ: ОЦІНКА ТА СТРАТЕГІЇ ПОЗИЦІОНУВАННЯ

В статье с целью оценки степени консолидации в банковской системе Украины, ее тенденций и определения уровня рыночной власти банков исследован процесс концентрации рынка банковских услуг Украины с помощью индекса Херфиндаля-Хиршмана.

Ключевые слова: концентрация, банковская система, банковские учреждения, рыночная доля, индекс Херфиндаля-Хиршмана.

Постанова проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Ефективність функціонування банківських установ є необхідною умовою сталого розвитку економіки. А це вимагає від керівництва банків швидко реагувати на зміни, бути відкритими для зовнішнього середовища, здійснювати якісні перетворення у внутрішньому середовищі, постійно удосконалювати чи створювати нові технології, банківські послуги та продукти. Таке бажання забезпечити собі міцне та стабільне становище на ринку банківських послуг задля максимально повного задоволення різноманітних потреб клієнтів та отримання найбільшого прибутку сприяє загостренню конкурентної боротьби між учасниками цього ринку, а отже, призводить до підвищення рівня ринкової концентрації. А оскільки процес взаємодії і суперництва банків та фінансово-кредитних установ небанківського сектору може спричинити виникнення монополій на ринку банківських послуг, то обґрунтування основних аспектів ринкової концентрації в практичній площині є вкрай важливим та актуальним [1, с. 42].

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Дослідженню теоретичних засад розвитку і посилення процесів концентрації банківського сектору присвятили свої наукові праці вітчизняні та зарубіжні вчені-економісти:

М. Алексеєнко, А. Анісомова, Е. Бернштам, В. Брітченка, А. Верніков, В. Геєць, Р. Гриценко, У. Грудзевич, О. Дзюблук, Н. Корецька, А. Лузанов, М. Люзняк, В. Міщенко, Е. Прусс, М. Савлук, В. Сухотеплий та інші. Проте ряд питань, пов'язаних із управлінням процесом концентрації ринку банківських послуг, розв'язання яких має важливе наукове і практичне значення, є опрацьованими недостатньо. Це стосується передусім комплексних досліджень впливу даного процесу на конкуренцію та стійкість банківської системи.

Цілі статті. Метою статті є: 1) аналітичне дослідження рівня концентрації (на основі індексів CR3, CR5, CR10 та Херфіндала-Хіршмана) і типу ринку банківських послуг України; 2) виявлення основних за рівнем ринкової сили конкурентів; 3) визначення позиції банківської установи на ринку банківських послуг з метою формування та реалізації стратегічних рішень задля підвищення ринкової влади та створення конкурентних переваг.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Функціонування банківської системи, її рівновага та динаміка забезпечуються діяльністю банківських установ та їх підрозділів.

Станом на 01.09.2013 р. в Україні було зареєстровано 180 банків (банківську ліцензію мали 178, з яких 1 (ПАТ «Родовід Банк») – мав ліцензію санаційного банку), у тому числі 2 державних (ПАТ Державний ощадний банк України) і ПАТ «Укрексімбанк») і 51 банк з іноземним капіталом (з них 21 – з 100% іноземним капіталом) [2].

Загальна діюча регіональна мережа банківського сектора на території України складає 242 зареєстрованих філії, 19454 відділення, 18 представництв вітчизняних банків (з них 8 – діяло за кордоном). Банківські точки продажів існують у всіх регіонах України, але найбільша їх кількість знаходиться в столиці і промислово розвинених регіонах. Так, у м. Києві було зосереджено 64,7% банків від їх загальної кількості, а у Дніпропетровській, Донецькій, Харківській та Одеська областях – 22,7%. Крім того, 91% банків-юридичних осіб зареєстровані у 6 регіонах України – м. Київ, Дніпропетровська, Донецька, Одеська, Харківська та Львівська області, в той час як в 12 регіонах з 27 взагалі відсутні регіональні банки (рис. 1).

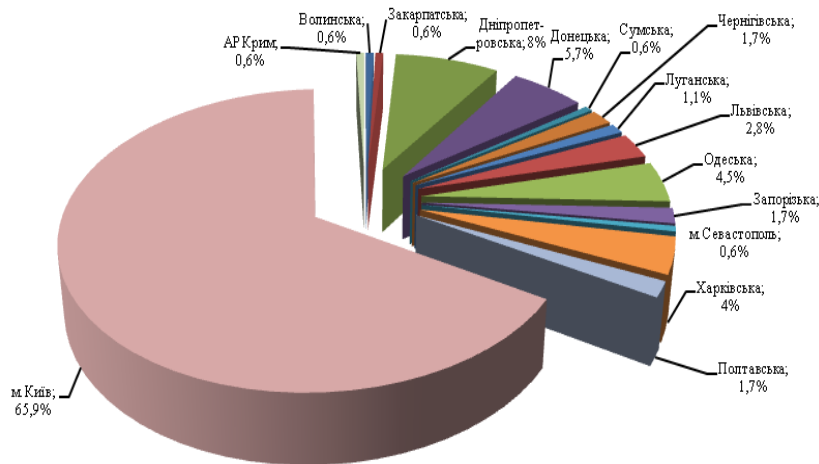

Рис. 1. Концентрація банківських установ-юридичних осіб в розрізі регіонів України, од.* (станом на 01.09.2013 р.)

* складено на основі джерела: [3]

Така концентрація пояснюється насамперед тим, що зазначені регіони мають досить високий інвестиційний рейтинг. В той же час решта інших регіонів забезпечують населення банківськими послугами через мережу філій та відділень.

Загалом на ринку банківських послуг домінують кілька великих банків (ПАТ КБ «ПриватБанк», ПАТ «Укрексімбанк», ПАТ «Державний ощадний банк України», ПАТ

«Райффайзен Банк Аваль», ПАТ «Укрсиббанк», ПАТ «Укрсоцбанк»), на які припадає в сумі близько 41,23% всіх банківських активів.

На рис. 2, 3 подано концентрацію груп банків України за розміром основних показників – капіталу та активів.

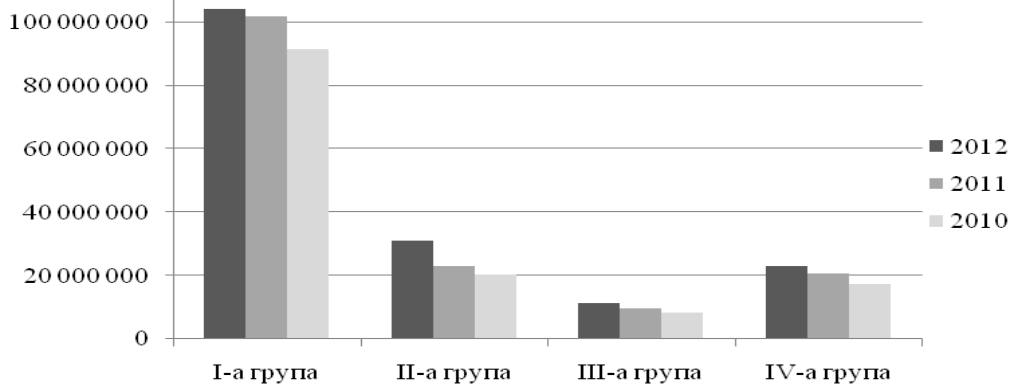

Рис. 2. Діаграма концентрації груп банків України за розміром капіталу за 2010–2012 рр., тис. грн.

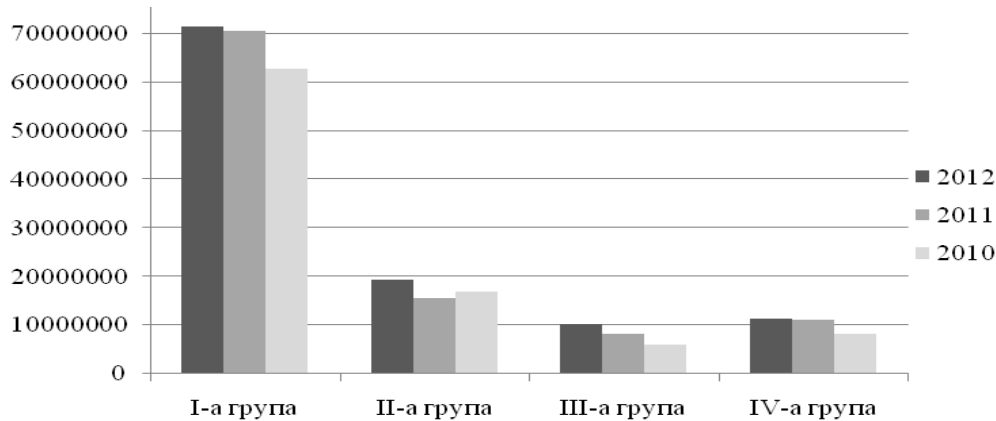

Рис. 3. Діаграма концентрації груп банківських установ України за розміром активів 2010–2012 рр., тис. грн.

Конкуренція на ринку банківських послуг України має значну специфіку і учасники ринку не зацікавлені розкривати реальний стан справ, способи залучення та утримання клієнтів. Внаслідок цього реальні масштаби і наслідки конкуренції неможливо визначити та проаналізувати.

За останні десятиліття було розроблено безліч різних методів аналізу та підходів до визначення рівня концентрації, основними з яких є [4, с. 54]:

- показники концентрації (структурний підхід): індекс О. Херфіндаля і А. Хіршмана (Herfindahl-Hirschman index – ННІ) [5]; показник концентрації кількох найбільших фірм та інші методи в рамках теорії галузевих ринків;

- неструктурні методи: підхід Дж. Панзара і Дж. Росса [6], модель Т. Бреснахана [7; 8], модель Ф. Барруш і Л. Модешту [9] та інші методи в рамках нової емпіричної теорії галузевих ринків;

- методи оцінки ринкової влади (індекс Лернера [10]).

Показники концентрації не вимагають великого набору даних. І на практиці частіше використовуються такі коефіцієнти концентрації: ринкові частки трьох (CR3), п'яти (CR5) і десяти (CR10) провідних банків, а також індекс Херфіндаля-Хіршмана (ННІ).

Індекс концентрації трьох (CR3), п'яти (CR5) і десяти (CR10) провідних банків банківських установ розраховується відповідно за формулами:

$$CR_3 = \sum_{i=1}^3 Y_i ; CR_5 = \sum_{i=1}^5 Y_i ; CR_{10} = \sum_{i=1}^{10} Y_i , \quad (1)$$

де Y_i – ринкова частка i -го банку.

З метою оцінки рівня монополізації галузі використовується такий показник як індекс Херфіндаля-Хіршмана (Herfindahl-Hirschman Index). Даний показник є індикатором рівня концентрації в банківському секторі. Розраховується за формулою [11]:

$$HHI = \sum_{k=1}^N \left(\frac{P_k}{P} \right)^2 , \quad (2)$$

де P_k – певний показник діяльності окремого банку, за яким здійснюється оцінка рівня монополізації ринку;

P – значення відповідного показника для всієї банківської системи;

N – кількість банків у банківській системі.

На відміну від коефіцієнта концентрації ННІ характеризує не частку ринку, яка контролюється декількома найбільшими банками, а розподіл «ринкової влади» між суб'єктами ринку банківських послуг.

Загалом індекс Херфіндаля-Хіршмана є найбільш популярним індексом концентрації і вихідною точкою відліку для інших коефіцієнтів. Його називають індексом з повною інформацією (fullinformation index), оскільки він враховує особливості розподілу розмірів фінансово-кредитних структур. Індекс Херфіндаля-Хіршмана використовується з метою банківського нагляду, а також для аналізу структури банківського ринку.

Частка на ринку банківських послуг фактично належить першим двом сотням банків, контролюючим 92% ринку. Аналіз статистичних даних Національного банку України дозволив з'ясувати лідерів серед українських банків – банків I-ї групи.

Проаналізуємо рівень охоплення ринку банківських послуг банківськими установами за розміром капіталу та активів у 2012 р. (табл. 1).

Таблиця 3

Аналіз охоплення ринку банківськими установами України у 2012 р.
(за розміром капіталу та активів) *

Банківські установи	Капітал		Активи	
	обсяги, тис. грн.	частка ринку, %	обсяги, тис. грн.	частка ринку, %
<i>Банк I групи, всього</i>	<i>104384810</i>	<i>61,33</i>	<i>716233404</i>	<i>63,54</i>
ПАТ КБ «ПриватБанк»	18300761	10,753	172428712	15,297
ПАТ «Укресімбанк»	17856194	10,492	87948878	7,803
ПАТ «Державний ощадний банк України»	18118147	10,645	85995536	7,629
ПАТ «Райффайзен Банк Аваль»	6346028	3,729	47694486	4,231
ПАТ «Промінвестбанк»	5273397	3,098	41318058	3,666
ПАТ «Укрсоцбанк»	7657085	4,499	38829858	3,445
ПАТ «ВТБ Банк»	4050855	2,380	34212327	3,035
ПАТ «Дельта Банк»	3010265	1,769	29842468	2,648
ПАТ «Перший Український Міжнародний Банк»	4214831	2,476	28229805	2,504
ПАТ КБ «Надра»	4029926	2,368	27684454	2,456
ПАТ «Дочірній Банк Сбербанку Росії»	3100593	1,822	27025933	2,398
ПАТ «Укрсиббанк»	2628830	1,545	25888436	2,297
ПАТ «Альфа-Банк»	4099882	2,409	25588815	2,270

Економічний форум 1/2014

ПАТ Банк «Фінанси та кредит»	1883466	1,107	22548400	2,000
ПАТ «Укргазбанк»	3814550	2,241	20997238	2,93
Банки II, III, IV груп	65811452	38,67	410945975	36,46
ВСЬОГО	170196262	100,00	1127179379	100,00

* сформовано за даними офіційного сайту Національного банку України [2]

Базуючись на даних, наведених у табл. 1, проведемо розрахунки індексу концентрації трьох, п'яти, десяти найбільших банків України та індексу Херфіндаля-Хіршмана з метою визначення рівня ринкової влади банків та рівня концентрації ринку банківських послуг, його тенденцій розвитку.

Згідно формул (1) здійснимо розрахунки за основними показниками діяльності банків та зведемо їх у табл. 2.

Таблиця 2

Рівень концентрації ринку банківських послуг
при різній кількості банківських установ України за 2010–2012 рр.

Номер банку	за розміром капіталу	за розміром активів	Номер банку	за розміром капіталу	за розміром активів	Номер банку	за розміром капіталу	за розміром активів
	CR3	CR3		CR5	CR5		CR10	CR10
	2012	2012		2012	2012		2012	2012
1	31,89	30,729	1	38,717	38,626	1	52,849	52,714
2			2			2		
3			3			3		
	4	4						
	5	5						
	6	6						
	7	7						
	8	8						
	9	9						
	10	10						

З даних табл. 2 видно, що значення індексу концентрації для 3–х банків за обсягом капіталу у 2012 р. становило 31,89%, що є досить високим з точки зору теорії охоплення ринку. Щодо концентрації обсягу капіталу в 5–ти та 10–ти банківських установах України, то у 2012 р. їх частка становила відповідно 38,717% і 52,849%. Значення індексу концентрації для 3–х банків-лідерів за активами у 2012 р. становило 30,729%; для 5–ти банків – 38,626%; для 10–ти банків – 52,714%. Така ситуація характеризувалася зміною часток банків за обсягом активів та їх зміною в рейтингу українських банків.

Варто зазначити, що у 2012 р. відбулося зменшення часток найбільших банків і зміна в трійці лідерів, коли замість ПАТ «Укрексімбанк» та ПАТ «Державний ощадний банк України» в лідери вийшов ПАТ КБ «ПриватБанк», а ПАТ «Укрексімбанк», який у 2010 р. та 2011 р. займав I позицію – отримав 3 місце в рейтингу банків за активами.

Протягом 2010–2012 рр. лідером за обсягом активів був ПАТ «ПриватБанк» і його значення перевищувало обсяги активів останнього банку I-ї групи (ПАТ «Укргазбанк») в 8,2 рази.

Значення індексу концентрації для 3–х найбільших банків України означає: за умови, якщо $CR_3 < 45\%$, то рівень банківського ринку вважається відносно низькоконцентрованим; за умови, якщо $45\% < CR_3 < 70\%$, то рівень концентрації ринку банківських послуг вважається середньоконцентрованим; за умови, якщо $CR_3 > 70\%$, то –

висококонцентрованим. Щодо значення індексів концентрації CR_5 та CR_{10} , то якщо частка п'яти (або десяти) найбільших вітчизняних банків на ринку банківських послуг складає менше 40%, то такий ринок характеризується низькою концентрацією та наявністю вільної конкуренції; якщо від 40% до 60%, то – середньою концентрацією і монополістичним видом конкуренції; якщо від 61% до 80%, то – високою концентрацією та олігополістичною конкуренцією; якщо більше 80%, то ринок банківських послуг характеризується дуже високою концентрацією та вказує на наявність монополії.

Отже, з проведених розрахунків і даних табл. 2 бачимо, що у 2012 р. ринок банківських послуг за розміром активів та капіталу 3-х найбільш банків України був низькоконцентрованим; а за розміром активів та капіталу 5-ти (або 10-ти) найбільш банків України був переважно помірно концентрованим з монополістичним видом конкуренції.

Відповідно до формули (2) визначимо індекс Херфіндаля-Хіршмана у 2012 р. за розміром капіталу та активів та зведемо дані в табл. 3.

Таблиця 3

Рівень концентрації ринку банківських послуг (за індексом Херфіндаля-Хіршмана)
при різній кількості банківських установ України у 2012 р.

Кількість банківських установ	Капітал	Активи
3	0,033902	0,03531
5	0,036252	0,038444
10	0,040597	0,042483

Індекс Херфіндаля-Хіршмана може мати значення від 0 до 1 і залежно від його рівня встановлена така шкала градації рівня концентрації: 1) 0 – мінімальна концентрація; 2) від 0 до 0,1 – низький рівень концентрації; 3) від 0,1 до 0,18 – середній рівень концентрації; 4) понад 0,18 – високий рівень концентрації. У разі наявності на ринку одного банку, тобто повної монополії індекс Херфіндаля-Хіршмана буде дорівнювати 1 [11].

На базі виконаних розрахунків можна оцінити рівень концентрації ринку банківських послуг. Так, у 2012 р. ринок банківських установ I-ї групи як за розміром капіталу, так і за розміром активів був низькоконцентрованим, оскільки значення ННІ знаходилося відповідно в межах 0–0,1. Загалом, на основі значень коефіцієнтів концентрації (CR) та індексу Херфіндаля-Хіршмана (ННІ) визначено, що ринку банківських установ I-ї групи характерний низькоконцентрований тип.

Формально коефіцієнти концентрації та індекс Херфіндаля-Хіршмана свідчать про конкурентний характер відносин між банківськими установами, оскільки частка перших трьох, п'яти, десяти банків є цілком прийнятною, щоб не вважати цей ринок монополізованим. Проте офіційні показники навряд чи відображають реальну картину на ринку.

Це вимагає зміни конкурентних стратегій діяльності банківських установ з метою збереження зайнятих позицій в банківській системі, з однієї сторони, а з іншої – націленості на створення і випуск на ринку банківських послуг нових банківських продуктів.

В основу побудови стратегічної матриці концентрації ринку банківських послуг покладемо підхід чотирьох станів: слабкість, нежиттєздатність, домінування та деградація. В якості параметрів пропонується використовувати дві групи показників: 1) ринкова результативність діяльності банку (частка активів) та результативність діяльності 10 банківських установ – лідерів (частка активів); 2) рівень концентрації банку на ринку послуг 10 банків-лідерів і рівень концентрації 10 банків-лідерів на ринку банківських послуг країни за індексом Херфіндаля-Хіршмана. При такому підході поле матриці буде

утворена чотирма осями, дві з яких відносяться безпосередньо до діяльності банку і визначають рівень його концентрації на ринку та ефективність функціонування щодо інших учасників, а дві інші – рівень концентрації ринку послуг банківських установ I-ї групи та ефективність його розвитку (рис. 4).

		Частка активів ринку банківських послуг				
		низька	середня	висока		
Рівень концентрації ринку банківських послуг	високо-концентрований	1	0,25	0,5	0,25	1
		<i>позиція нежиттєздатності</i>		<i>позиція домінування</i>		
	середньо-концентрований	0,18				0,18
		<i>позиція деградації</i>		<i>позиція стабільності</i>		
	низько-концентрований	0,1				0,1
		<i>позиція деградації</i>		<i>позиція стабільності</i>		
	0	0,25	0,5	0,25	0	
		низька	середня	висока		

Рис. 4. Матриця концентрації ринку банківських послуг

Охарактеризуємо позиції ринку банківських послуг:

1) позиція деградації – банківські установи не займають лідируючих позицій та характеризуються рівнем нижче середнього як кількісних, так і якісних характеристик. Ринок банківських послуг є хитким (нижній лівий кут матриці);

2) позиція нежиттєздатності – банки мають низьку результативність діяльності у зв'язку з нерозвинутою конкуренцією або її відсутністю. Ринок банківських послуг занепадає (верхній лівий кут матриці);

3) позиція домінування – банківські установи займають лідируючі позиції; контролюють поведінку інших конкурентів; мають широкий вибір стратегічних варіантів розвитку; їх діяльність є ефективною. Ринок банківських послуг зростає (верхній правий кут матриці);

4) позиція стабільності – банківські установи з домінуючим положенням відсутні – знаходяться приблизно на одному рівні, їх діяльність є ефективною. Ринок банківських послуг є стабільним (нижній правий кут матриці).

Визначимо позицію банку (ПАТ «ПриватБанк») на полі матриці. Для цього необхідні фактичні значення рівня концентрації ринку послуг банків I-ї групи і ринкової частки банківської установи. На основі вибраних зон, в які потраплять розраховані значення частки активів та рівня концентрації за індексом Херфіндала-Хіршмана, проведемо лінії, що з'єднують паралельні осі в обраних зонах та знайдемо точку їх перетину, яка і буде визначати позицію ПАТ «ПриватБанк» на полі матриці (рис. 5).

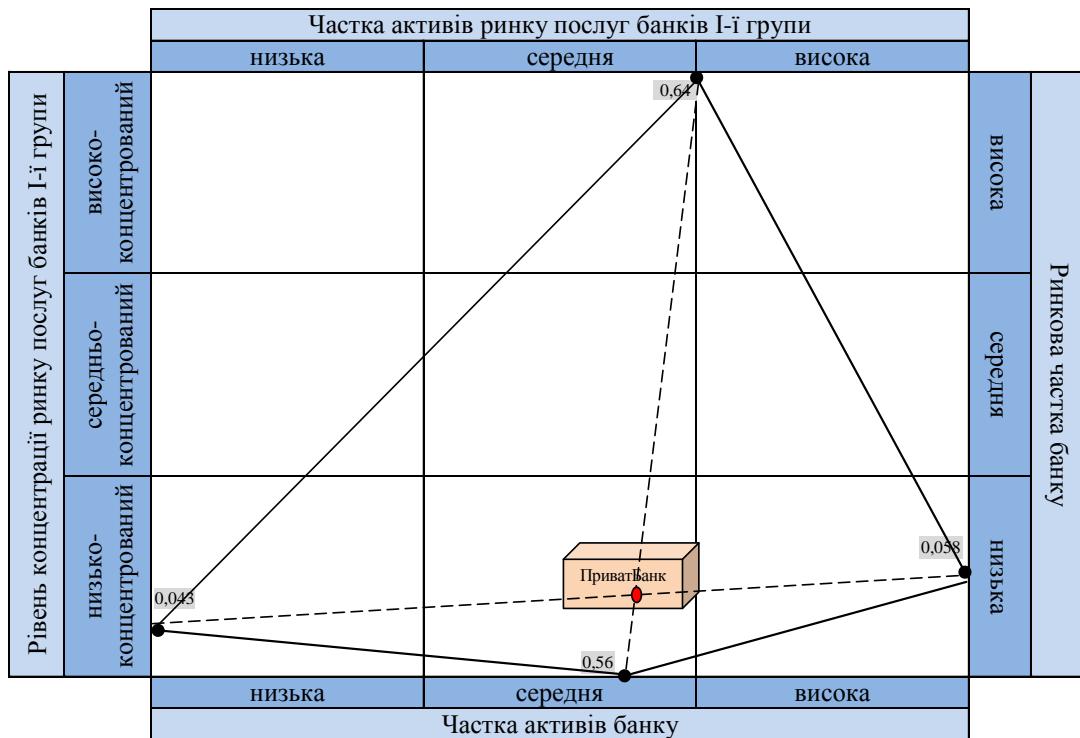

Рис. 5. Матриця концентрації ПАТ «ПриватБанк» (за результатами 2012 р.)

Концентрація ПАТ «ПриватБанк» співпала з позицією стабільності. Отже, банк займає свою нішу на ринку банківських послуг, здійснює ефективну діяльність поряд з іншими банками – лідерами.

Запропонована стратегічна матриця, на наш погляд, має ряд позитивних якостей: 1) параметри для побудови матриці не вимагають трудомістких розрахунків; 2) враховує як характеристики самого банку, так і ринку банківських послуг в цілому; 3) є об'єктивною та легкою у побудові.

Висновки. Отже, в сучасних умовах на стійкість банківської системи в цілому та функціонування банківських установ зокрема впливає рівень концентрації ринку банківських послуг, оскільки, з одного боку, впливає на динаміку ринку, стимулює залучення значних обсягів інвестиційних ресурсів, а отже є суттєвим фактором успішного технологічного оновлення економіки, а з іншого – призводить до формування монополій на ринку. Тому в умовах фінансової глобалізації дослідження закономірностей концентрації банківського сектора і його структури є особливо актуальним і необхідним.

- 1.Корецька Н. І. Концентрація банківського сектору України / Н. І. Корецька // Зб. наук. пр. «Економічні науки». – Серія «Облік і фінанси». – Випуск 10 (37). – Ч. 5. – Луцьк: ЛНТУ, 2013. – 144 с. – С. 74–79.
- 2.Основні показники діяльності банків України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807& cat_id=36798
- 3.Бюлетень Національного банку України. – 2013. – №9 (246).
- 4.Анисимова А. И., Верников А. В. Структура рынка банковских услуг и ее влияние на конкуренцию (на примере двух российских регионов) / А. И. Анисимова, А. В. Верников // Деньги и кредит. – 2011. – №11. – С. 53–62.
- 5.Hirschman A. The paternity of an index / A. Hirschman // American Economic Review. – 1964. – № 54 (5). – P. 761.
- 6.Panzar J., Rosse J. Testing for 'monopoly' equilibrium / J. Panzar, J. Rosse // Journal of Industrial Economics. – 1987. – № 35 (4). – P. 443–456.
- 7.Bresnahan T. The oligopoly solution concept is identified / T. Bresnahan // Economic Letters. – 1982. – № 10 (1–2). – P. 87–92.
- 8.Bresnahan T. Empirical studies of industries with market power / T. Bresnahan. – Handbook of Industrial Organization. – 1989. – Vol. 2. – P. 1012–1055.

9. Barros F., Modesto L. Portuguese banking sector: A mixed oligopoly? / F. Barros, L. Modesto // *International Journal of Industrial Organization*. – 1999. – № 17 (6). – P. 869–886.
10. Lerner A. P. The concept of monopoly and the measurement of monopoly power / A. P. Lerner // *The Review of Economic Studies*. – 1934. – № 1 (3). – P. 157–175.
11. Арбузов С. Г., Колобов Ю. В., Міщенко В. І., Науменкова С. В. Банківська енциклопедія / С. Г. Арбузов, Ю. В. Колобов, В. І. Міщенко, С. В. Науменкова. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України: Знання, 2011. – 504 с.
12. Остролуцький М., Мельник Т. Концентрація банківського сектору: оцінка та аналіз / М. Остролуцький, Т. Мельник / *Вісник Національного банку України*. – травень. – 2012. – С. 35–39.
13. Герасимчук З. В., Корецька Н.І. Територіальна організація банківської системи регіонів України: оцінка та стратегії забезпечення її раціональності: Монографія / З. В. Герасимчук, Н. І. Корецька. – Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2010. – 312с.
14. Загорная Т. О. Влияние структуры отраслевого рынка на адаптивное развитие предприятия / Т. О. Загорная // *Маркетинг і менеджмент інновацій* – № 1. – 2012. – С. 201–208.